

ЯК МОВА РЕАГУЄ НА РАСЕЙСКА-ЎКРАЇНСКУЮ ВАЙНУ (ПАЛІТАЛЯГІЧНЫЯ І САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫЯ ЗАЎВАГІ)

Уладзіслаў Іваноў

Європейський гуманітарний університет

ORCID ID: 0000-0003-1493-0017

Резюме. *Предметом осмислення цієї статті є мова війни (російсько-української), а також мова авторитаризму (білоруського), як частини офіційної пропаганди. Білоруська мова і те, як вона реагує на війну, що точиться за мажами країни, як вона описує війну та передає ідеологічну орієнтацію різних політичних сил, знаходиться в центрі уваги цієї праці. Таким чином, це дослідження охоплює внутрішній вимір мови: як білоруська мова, а точніше її мовці, створюють нові слова й ідіоми, які описують авторитаризм, ба навіть часто висміюють його.*

Мову війни досліджено через призму національних стереотипів, які в радикальних умовах перетворюються у розпалювання ненависті і можуть призвести до війни. До того ж у статті зачеплено несподіваний вимір: під впливом діяльності російських груп, що традиційно називаються «російським світом», білоруська мова стала об'єктом нападів, критики, реальною жертвою пропаганди й війни. Нарешті, дослідження включає досвід схожих випадків як у історичній, так і в географічній перспективі. Наприклад, досвід української, курдської, боснійської чи таджикської мов на

сучасному етапі і французької, білоруської і російської мови в історичній перспективі.

Питання мови, політики і націоналізму в контексті авторитаризму залишається центральним для розуміння міжнародних військових конфліктів, і часто недооцінюються в офіційній соціальній та гуманітарній науці. І навпаки, альтернативна наука, наприклад, соціолінгвістика допомагає аналізувати такі випадки і, ймовірно, попереджати їх повернення.

Ключові слова: *мова і пропаганда, мова війни, мова авторитаризму, національні й мовні стереотипи, мова ворожнечі, мовна відчуженість, русифікація.*

Мовы не вядуць войнаў, людзі – так.

Люі-Жан Кальвэ

(Calvet, 2017)

Уступ

Палітычная гісторыя, у прыватнасці ў кірунку мовы і літаратары, прапануе шмат прыкладаў, калі моўная спадчына мянялася, узбагачалася, а часам і спрашчалася (лексычна перадусім) у выніку гвалтоўных падзеяў – вайны, рэвалюцыі, перавароту. Клясычным прыкладам можа быць Французская рэвалюцыя, якая падаравала сьвету ня толькі новы канцэпт свабоды і нацыі, ня толькі вялікія ахвяры, але і процьму новых, спачатку абразьлівых, паступова нэўтральных словаў: *сан-кюлёты, якабінцы, сідэваны* і пад. Рэвалюцыя 1905 году ў Расейскай імперыі таксама пакінула цікавую лінгвістычную спадчыну: расейскі мовазнаўца Сяргей Карцэўскі, відавочца падзеяў, зафіксаваў цікавыя заўвагі што да папаўненьня лексыкі ў выніку рэвалюцыі 1905 году: *эсэр, эсдэк, бальшавік, меншавік, ц-к, партыец, камітэтчык, чорная сотня* і пад. (Карцевский, 1921: 32). Акрамя новых палітычных тэрмінаў, носьбіты мовы цікава і з гумарам перакручвалі звычайныя паняткі: *ораторы* становіліся *орателями* ці нават *кукорешнікамі*, каскета ці кепі аратараў мела назой *«заклёпка»* і пад. (Карцевский, 1921: 32). У мастацкай літаратуры таксама адбіваецца лексычная эксплёзія новай ваеннай лексыкі: так, клясык беларускай літаратуры, відавочца і ўдзельнік Першай сусьветнай вайны Максім Гарэцкі ў сваіх творах пазначыць вайной створаныя словы:

вальнапісаны, эшалён, узвод, хахлатыя (казакі), разамунічыцца, хабаты (заднія часткі гарматаў), шатуны (жаўнеры, якія згубілі свае часткі) і пад. (Гарэцкі, 1995).

У французскую мову падчас Першай сусьветнай вайны ўвойдзе шэраг спецыяльных словаў, але адно зь іх стане сапраўдным сымбалам і вядомае да сёньня – *poilu* (пуалю, ці франтавік у размоўнай мове) (De Flers, 1921).

Пазьней іншы французскі лінгвіст-славіст Андрэ Мазон пакіне цікавае дасьледаваньне *Lexique de la guerre et de la révolution en Russie (1914–1918)* (*Ваенная і рэвалюцыйная лексыка Расеі (1914–1918)*), у якім быў сыстэматызаваны багаты лексычны матэрыял, сабраны падчас вайны і арышту за бальшавікамі (Breuillard, 2011: 21). Вайна і другая рэвалюцыя зноў істотна паўплывалі на мову, але не глябальна, бо граматыка заставалася некранутай, мяняліся выключна лексыка і артаграфія. Так, зьявіліся такія словы, як *керенки, мешочники, комбеды, комиссародержавие, красногвардейцы, самостийность; Пецярбург* часта называўся *Хамбургам* (Карцевский, 1921: 33). Мова спрашчалася, парушаліся нормы, бо да ўлады прыходзілі асобы малой ці нізкай моўнай культуры. Другая сусьветная вайна таксама папоўніць лексыкон новымі словамі ці пашыраць значэньні старых словаў, як дэманструюць дасьледаваньні лінгвістаў: *орлы, гимнастёрка, сын полка, катюша* і г.д. (Миртов, 1953).

На сучасным этапе назіраецца падобная тэндэнцыя ў іншых культурах, мовах, якія зьведваюць ваенныя канфлікты: так, з палітычных і сацыялінгвістычных дасьледаваньняў курдзкай (Akin, 2016), басьнійскай (Dimitrijević, 2016; Todorova-Pirgova, 2001) ці, напрыклад, таджыцкай моваў (Djordjević Léonard, 2016) ва ўмовах канфлікту і вайны вынікае, што

мовы ня толькі выкарыстоўваюцца як зброя, але яны перадусім фіксуюць уладныя адносіны, апісваюць, перадаюць гвалт, агрэсію, сьмерць, выконваюць своеасаблівую функцыю чорнай скрыні падчас крушэння летака. Мэта сацыялінгвістыкі якраз расьпісаць чорную скрыню, падаць словы і выявіць моўныя, сымбалічныя, сацыяльныя вузлы, якія прывялі да радыкалізацыі.

Памаранчавая рэвалюцыя ва Ўкраіне і потым расейска-ўкраінская вайна цалкам упісваюцца ў пазначаную вышэй лінію – мова фіксуе напружаньне, канфлікт, перадканфліктны стан (напрыклад, слова «майдан» становіцца адначасова сымбалам рэвалюцыі для адных і пагрозай, абразай для іншых; цікава, што ў беларускай мове слова «майдан», прысутнае ўжо ў старабеларускай мове, на сучасным этапе зьведала нэгатывізацыю, слова становіцца сынонімам рэвалюцыі, забурэння, а неафіцыйна, напрыклад, у тарашкевіцы, мае хутчэй пазытыўную канатацыю – вызваленьне, дэмакратызацыя). Мова выкарыстоўваецца палітычнымі сіламі, ужываецца як абраза («мова бандэраўцаў», «самасцыйная» мова / «маскальская мова» і пад.) і апісвае хаду ваенных падзеяў. Беларуская мова ў дадзенай сытуацыі і на пачатковым этапе вайны займала нэўтральную пазыцыю, яна ня ўдзельнічае ў канфлікце наўпрост, тым ня менш і яна фіксавала і апісвала стан рэчаў. У дасьледаваньні асноўнай мэтай (акрамя проста збору і аналізу новай лексикі) якраз зьяўляецца высьвятленьне рэакцыі беларускай мовы – як яна рэагуе на расейска-ўкраінскую вайну (панятак, прыняты ў тарашкевіцы) ці канфлікт (гэтаму панятку аддае перавага афіцыйная беларуская мова). А таксама важна пазначыць, як мова выкарыстоўваецца рэжымам, як яна перадае ідэалёгічныя ўстаноўкі ўлады

(напрыклад, *Днепраўпятроўск* стаў *Дніпром*, *Валгаград* у мове адзінарусаў зноў называецца *Сталінградам* і пад.).

Дасьледаваньне базуецца на палявым матэрыяле падчас этналінгвістычных экспэдыцыяў (пераважна ўрбаністычных) па Беларусі (Менск–Віцебск–Ворша–Браслаў–Друя) з 2015 па 2017 гады. Таксама ў дасьледаваньне інтэграваны аналіз зьместу беларускамоўнай прэсы, інфармацыйных старонак (як папяровай (*Звязда*, *Наша Ніва*, *Новы Час*), так і віртуальнай (*Радыё Свабода*, *Беларуская служба Польскага Радыё*)). Таксама ў працу ўключаны аналіз зьместу мастацкай і публіцыстычнай літаратуры, перакладаў (напрыклад, творы С. Жадана, А. Чупы, Н. Саўчанкі) (Жадан, 2015; Чупа, 2014; Савченко, 2015). У аналіз мовы вайны таксама ўваходзіць вонкавае, параўнаўчае вымярэнне: падзеі, якія адбываюцца не ў Беларусі, а таксама досьвед іншых моваў, якія апісваюць вайну і ствараюць словы. Гэта перадусім украінская і расейская мовы. Дасьледаваньні мовы ў зломныя гістарычныя пэрыяды ахопліваюць таксама такую тэму, як ідэалізацыя мовы, напрыклад камунізацыя ці, наадварот, дэкамунізацыя мовы, а шырэй гледзячы ў постсавецкім кантэксце, русыфікацыя, беларусізацыя, украінізацыя моваў. Гэта можа быць каталізатарам зьменаў, а часам і адной з праяваў новай ідэалёгіі і адной з прычынаў канфлікту, вайны (Kis-Marck, 2016). Дасьледаваньні ўкраінскай мовы ў цяперашні ваенны пэрыяд і як яна мяняецца пад узьдзеяньнем вайны (на прыкладзе тапаніміі, перадусім назваў местаў, вёсак, вуліцаў) дэманструюць рознабаковыя аспекты эвалюцыі мовы і як яна рэагуе на падзеі і зьяўляецца сымбалічным паказьнікам зьменаў.

Дзеля шырыні зьявы цікавы досьвед суседняй летувіскай мовы, якая таксама актыўна апісвае расейскай-ўкраінскую вайну. Носьбіты

летувіскай мовы стварылі цэлы новы пласт ваенна-ідэалягічнай жаргоннай лексыкі (Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas): *koloradkė* (калярадка, георгіеўская стужка), *koloradas* і *koloradininkas* (калярад, той, хто носіць георгіеўскую стужку, таксама *прапуцінец*), *putinauja* (каманда Пуціна, пуцінцы), *putinizacija* (пуцінізацыя), *putleris* (Пуцін+Гітлер) і пад.

Аналіз беларускай мовы рабіўся наступным чынам: пачатак дасьледаваньня – аналіз прэсы з 27.02.2014, калі Расея ажыцьцявіла інтэрвэнцыю ва Ўкраіну, у Крым. З 2014 рабіўся аналіз-зрэз за люты – сакавік кожнага наступнага году з мэтай выяўленьня новай лексыкі. Бо колькасць інфармацыйных тэкстаў, прысьвечаных вайне, павялічвалася якраз у пэрыяд адзначэньня даты пачатку вайны, крызы, канфлікту.

Навізна дасьледаваньня палягае ў тым, што мясцовая сацыялінгвістыка ды мовазнаўства наагул ігнаруюць разьвіцьцё мовы на вельмі сучасным этапе, звычайна мова дасьледуецца ў гістарычнай пэрспэктыве. Афіцыйная мовазнаўчая навука застаецца ў лепшым выпадку нэўтральнай і не апісвае, ігнаруе палітызаваныя, «небясьпечныя» тэмы. Пры гэтым дзеля справядлівасьці адзначым, што часьцяком вывучэньне беларускай мовы на сучасным этапе ўскладняецца маргіналізацыяй мовы і ейнай выключанасьцю з публічнай сфэры.

Да ўсяго ў дасьледаваньні прапануецца ня проста аналіз фармаваньня новых словаў, фразэмаў, а іх сувязь з маладасьледаванай у Беларусі тэмай стэрэатыпізацыі ў мове і, калі дакладней, з тэмай мовы нянавісьці.

У слоўніках прыгаданых ніжэй наватвораў ці словаў з новымі сэнсамі і гучаньнямі пакуль няма. Ва ўмовах вайны, канфлікту большая частка словаў паўстае ў нэгатыўным рэчышчы: задзейнічаецца

стэрэатыпізацыя, насьмешка, кпіны сацыяльнага, нацыянальнага, рэлігійнага і гендэрнага кшталту.

Пэрспэктывы дасьледаваньня: перадусім сацыялінгвістычныя ў зьвязку з навізнай дасьледаваньня. Да ўсяго дадзеная тэма актуальная і вельмі пэрспэктыўная з пункту гледжаньня палітычнага аналізу, напрыклад, у вивучэньні тэмы апалітычнасьці/палітычнасьці насельніцтва. Якраз сацыялінгвістычны аналіз (моўныя трапнасьць, гумарыстычнасьць, але і стыгматызацыя) дапамагае выявіць ровень палітызаванасьці ці, наадварот, апалітычнасьці.

Заўвагі да некаторых словаў і значэньняў: дамінаваньне панятку «крыза», «канфлікт», «уварваньне» і вельмі рэдка «вайна». Так, Радыё Свабода апісвае канфлікт як «вайну» (Карбалевіч, 2014), газэта «Звязда» аддае перавагу «канфлікту». Калі Радыё Свабода зь першага дня вайны пачала вяшчаць пра падзеі, афіцыйная «Звязда» вычэквала і толькі празь некалькі дзён пачала вельмі нэўтральна пісаць пра «падзеі ва Ўкраіне» (Звязда, 2014). За ўжытымі паняткамі – «вайна», «канфлікт», «уварваньне», «вяртаньне тэрыторыі» і пад. – стаяць пэўныя ідэалёгічныя пазыцыі, устаноўкі. Мова, такім парадкам, выразна дэманструе ідэйны, ідэалёгічны расклад сілаў канфлікту, а таксама расклад сілаў спачувальнікаў таму ці іншаму боку.

Стэрэатыпізацыя іншага ў мове: ад насьмешкі і абразы да гвалту

Стэрэатыпізацыя пэўных катэгорыяў насельніцтва (звычайна мігрантаў, геяў, цыганоў, уцекачоў як найбольш уразьлівых групаў і асноўных ахвяраў мовы варожасьці, а ў кантэксьце вайны ўкраінцаў з аднаго боку і расейцаў з другога) выступае як адна з самых тыповых стратэгіяў па

маргіналізацыі пералічаных групаў. Адмоўныя стэрэатыпы і іх уплыў на існаваньне няроўнасьці ў грамадстве, пагатоў у час канфлікту, часьцяком недаацэньваюцца – традыцыйна скіроўваецца ўвага пераважна на сьветаўспрымальную, пазнавальную і, такім парадкам, выключна станоўчую функцыю стэрэатыпаў. Толькі пад уплывам палітызацыі тэмы, а асабліва ў пэрыяд вайны, паўстае відавочная сувязь паміж стэрэатыпам і выбухам мовы няроўнасьці, варожасьці. Стэрэатыпізацыя (стэрэатыпы і іх выпрацоўка) як пэўная стадыя захаваньня і кансалідацыі групы ў пэўны пэрыяд, асабліва ў гістарычнай пэрспэктыве, на сёньня, у эпоху глябалізацыі, адкрыцьця межаў і мяшаньня, больш не знаходзіць свайго апраўданьня альбо губляе першапачатковае значэньне, хоць стэрэатыпы і працягваюць аднаўляцца пад прэсам адукацыі, дзейнасьці палітыкаў і партыяў пэўнай скіраванасьці або як рэакцыя на эканамічную крызу ці геапалітычныя нэгатыўныя зварушэньні. Таксама стэрэатыпізацыя як стрыжань агульнай тоеснасьці, «уяўнай супольнасьці» (Anderson, 1999), дасюль актуальная і моцная на Захадзе (і ня толькі ў краінах спозьненага нацыятварэньня і дзяржаватварэньня, напрыклад у Беларусі, Расеі ці ва Ўкраіне, але і на Захадзе ЭЗ: у Францыі, Вялікабрытаніі, Швайцарыі і г.д.). Доказам чаму могуць быць сучасныя нацыяналісцкія, ізаляцыянісцкія і эўрафобскія ўздымы і тэндэнцыі ўнутры заходняй дэмакратыі: фэномэн Брэксыт, антыміграцыйныя палітыкі ці выступы ў шматлікіх старых дэмакратыях.

Стэрэатыпізацыя – працэс, у якім мы задзейнічаем калектыўныя стэрэатыпы, што існуюць у грамадстве ў дачыненні да розных сацыяльных групаў (Morchain, 2006). А таксама стэрэатыпізацыя – гэта яшчэ і канструяваньне стэрэатыпу (Salès-Wuillemin, 2006). То-бок гэта ня

толькі зьява, але і працэс: стэрэатып, такім чынам, безупынку мяняецца, папаўняецца: напрыклад, *украінцы, хахлы* ва ўяўленьнях і страхах ня толькі «бандэрня», але могуць амальгамна стаць ці становіліся «забойцамі», «фашыстамі» і пад. І якраз у стэрэатыпізацыі-працэсе палягае рызыка – што называецца «небясьпека стэрэатыпу» (Inzlicht, Schmader, 2011): мова варожасьці пераходзіць у дзею і становіцца злочынам варожасьці. У гісторыі шмат прыкладаў, калі бяскрыўдныя спачатку стэрэатыпы паступова перакідваліся ў кропкавыя, а потым і калектыўныя праявы мовы, а ўрэшце і дзеяў, злочынаў варожасьці – масавых вынішчэньняў і цкаваньняў пэўных уразлівых групаў: вядзьмарак, цыганоў, жыдоў, армянаў, геяў і пад. Таму гістарычны адмоўны досьвед таксама сьведчыць аб важнасьці, усё яшчэ актуальнасьці і пільнасьці ў пытаньні вывучэньня і маніторынгу мовы варожасьці, якая заўсёды пачынаецца з стэрэатыпаў, забабонаў.

У разуменьні стэрэатыпізацыі як зьявы і працэсу адначасова важны кантэкст стэрэатыпу: так, слова і стэрэатып «хахол» сярод саміх украінцаў будзе адрозьнівацца ад таго, калі слова ўжываецца расейцам. То-бок заўсёды варта ўлічваць канатацыю (станоўчую ці адмоўную) стэрэатыпу.

Як мова рэагуе на нутраныя палітычныя падзеі

Мова яшчэ жыве і здзіўляе нас у 21-м стагодзьдзі. Трапнасьць народных вобразаў і параўнаньняў здзіўляе ня менш. На вачох нараджаюцца трапныя і сьмешныя выразы як рэакцыя ня толькі на вонкавыя падзеі, але перадусім на нутраныя. Так, нядаўна ў Віцебску, ехайшы ў трамваі, пачуў ад аднаго дзядка незадаволенасьць трамвайніцай, якая, сапраўды, ехала вельмі-вельмі ціха і акуратна: «Едзе, як Лукашэнку вязе! З намі можна і

шпарчэй! Чаго баяцца, Лукашэнкі тут няма!» Лямант дзядка да ўсяго ўдала павесяліў пасажыраў. То-бок вельмі акуратна, баючыся – як *Лукашэнку вязе*.

І яшчэ адно цікавае адкрыццё – выраз «*боршч Ярмошынай*». Нібыта зразумела, нібыта проста, але пачуае ў віцебскіх і аршанскіх кабетаў здзівіла мяне: гэта азначала нясмачны, абы-які боршч – такі новы рэцэпт. Як патлумачыла мне віцебская кабета, гэта такі нішчымны, няўдалы боршч у гаспадыні, боршч, які не задаўся. І скажы потым, што беларусы апалітычныя, нічога не заўважаюць, ніяк не рэагуюць! Прынамсі некаторыя беларусы і беларускі ў далечыні ад сталіцы сочаць і крытычна, хаця б праз мову, рэагуюць на шматлікія сталічныя завіхрэньні.

А вось яшчэ некалькі наватвораў і перакрутаў, якія фіксуюцца ў мове ў апошні час і якія сьведчаць пра трапнасць і ўсё ж такі своеасаблівую палітычнасць беларусаў: *пракапейкі, палатка*.

Пракапейкі – новая рэчаіснасць Беларусі, капейкі, манэты, уведзеныя ў абарачэньне 1 ліпеня 2016 году (слова ў гонар старшыні Нацбанку Пятра Пракаповіча).

Палатка (як тэнт і палатка-шапік, а яшчэ, падаецца, ёсьць алюзыі на палату вар’ятні) – сьмяшлівая назва беларускага парлямэнту – Палаты прадстаўнікоў.

Нядаўнія дыялекталягічныя экспэдыцыі Варшаўскага ўнівэрсытэту на Беласточчыну па вывучэньні мовы тамтэйшых жыхароў таксама выкрываюць цікавыя наватворы беларускай мовы: напрыклад, дзеяслоў *лукашэнкаць* («Нас і так усе лукашэнкаюць»), што азначае «абражаюць, зьвязваюць з Лукашэнкам, Беларусьсю, параўноўваюць з Лукашэнкам» (Баршчэўская, 2018).

Ну, калі ня ў дзеях, то ў словах, праз мову беларусы маюць актыўную грамадзянскую пазыцыю, а словатворны працэс працягваецца безупынку.

Вонкавае вымярэнне (на прыкладзе расейска-ўкраінскай вайны)

Вядома, носьбіты мовы рэагуюць на ўсё, што робіцца ня толькі ўнутры краіны, але і ў сьвеце. Уварваньне Расеі ва Ўкраіну зыначыла ня толькі думкі, разуменьні людзей, але і пакінула сьлед у мове. Так, у выніку новай вайны ў беларускую мову ўвайшлі новыя словы, фразэмы. Усім вядомыя ўжо *калярады*, *ватнікі*, *пуцінкі*, *пуцянякі*, а нядаўна давялося чуць яшчэ і *міні-данбас*, *данбас* вось у якім кантэксьце: «У нас на працы начальнік – сапраўдны міні-данбас! Жыве ў Беларусі, а мары ўсе пра Расею» (Іваноў, 2016). Іншага разу *міні-данбас* усплываў у сучасным гучаньні ў дачыненні да казацтва і праваслаўя ў Беларусі. Іншым разам паўстаюць проста словы *данбас*, *данбасьня*: гэта і тое, што міні-данбас, а таксама нешта вельмі кансэрватыўнае, рэтраграднае наагул.

У піку гэтым словам у паветры часта лунаюць выразы *бандэра*, *бандэрня*, якія азначаюць для расейцаў ці прарасейцаў скрайнія ўкраінскія нацыяналісцкія сілы.

Калярады, *жоржыкі* – яшчэ адныя словы, узьніклыя напярэдадні расейска-ўкраінскай вайны. Азначаюць пераважна нядаўна ў моду ўведзеныя ў Расеі гэтак званыя «георгіеўскія стужкі», якія носяць ня толькі расейцы, але і закранутыя расейскай прапагандай беларусы.

У Віцебску, Полацку чуў побач з словам *калярады* – *жоржыкі*, перакрут ад *георгікі*. Таксама словы могуць азначаць ня самі стужкі, але і людзей, якія трымаюцца падобнай ідэалёгіі.

Рашка – смяшлівая назва Расеі, расейцаў. Панятак паўстаў у сьвятле выбуху аўтарытарызму-путынізму. Фіксуецца як у беларускай мове Беларусі, так і ў дыяспары, часта сустракаецца ва ўкраінскай мове.

Радзей у размоўнай вуснай мове сустракаецца *Беларашка* як назва-кпін з цалкам залежнай ва ўсім ад Расеі Беларусі. У сеціве, а таксама ў размоўнай мове вартае ўвагі яшчэ адно досыць новае слова – *дранік, дранікі*. Гутарка тут не пра страву, а пра млявага, ідэалягічна пасіўнага беларуса: «*Гэтыя дранікі нічога ня змогуць супраць Расеі!*» Якраз у кантэксьце гэты панятак частак укліньваецца паміж калярадамі, данбасьнёй і бандэрнёй.

Цікава таксама тое, што некаторыя састарэлыя ў беларускай мове словы кшталту «майдан» (*пляц, кірмашны пляц*) вярнуліся зь нябыту якраз дзякуючы падзеям ва Ўкраіне. Асучасьнены панятак азначае хутчэй забурэньне, рэвалюцыю. Некаторыя іншыя старыя словы ў выніку вайны набылі іншыя, часьцяком нэгатыўныя гучаньні: актывізавалася і нэгатывізавалася ў сучаснай беларускай мове слова «маскаль», якое раней азначала старавера, расейскага жаўнера ці проста прыбыша з Расеі, цяпер жа слова можа мець і абразьлівае значэньне. Тое ж самае адбылося з словамі «хахал», «кацап».

Таксама ў выніку забурэньняў паўстала шмат скаротаў: ААЦ, АТО, ДНР, ЛНР і пад. Наагул варта падкрэсьліць, у эпоху забурэньняў, войнаў звычайна ствараецца шмат словаў-скаротаў – г.зв. акронімаў: ужо падчас разбурэньня Расейскай імперыі і стварэньня СССР у мове зьявіліся скароты кшталту *ц-к, ВЧК* і пад. (Карцевский, 1921: 32). У сацыялінгвістыцы і палітыцы пашырэньне акронімаў і эўфэмізмаў падчас вайны разглядаецца ў сьвятле такой зьявы, як моўнае адчужэньне (*linguistic*

alienation): калі адцягнутыя, хоць і на роднай мове словы, словазлучэнні, акронімы, эўфэмізмы, створаныя палітыкамі, ідэолягамі, захопліваюць мэдычную прастору і не разумеюцца асноўнай часткай носьбітаў мовы (Gay, 1999). Узровень адцягнутасці наватвораў і іх вельмі частая сэнсоўная завуалёванасць выкарыстоўваюцца заангажаванымі ў вайну, канфлікт сіламі, што часьцяком не дазваляе грамадзтву адразу ясна і цьвяроза ацаніць сытуацыю, вымераць маштабы гвалту, забойстваў. Так, эўфэмізм «зачыстка», які выкарыстоўваецца ў афіцыйнай мове, не адразу раскрыў вочы грамадзтву на зьверствы і вынішчэнні, ажыццяўленьня рэгулярным войскам ці спэцгрупаваньнямі ў Чачэніі, былой Югаславіі. Такім парадкам, носьбіт(-ка) мовы праз моўнае адчужэньне і неразуменьне тэхнічнага, ваеннага і палітычнага жаргону нібыта згаджаецца з тым, што адбываецца. У зьвязку з гэтым трапляе параўнаньне падае дасьледнік мовы вайны і міру Ё. Гей: як даверлівы пацыент, які не разумее мэдычнага жаргону, грамадзянін падчас вайны, не разумеючы ваенна-палітычнага жаргону, моўчкі апраўдвае і амаль падтрымлівае мілітарысцкі дыскурс (Gay, 1999).

Да ўсяго стэрэатыпізацыя назіраецца ў такіх назвах, як *Луганда*, *Лугандон* і пад. Усходняя Ўкраіна апісваецца як адрынутая, бедная тэрыторыя тыпу Ўганды. Прыгадаем з гэтай нагоды гістарычныя паралелі, напрыклад, з маргіналізацыяй назвы *Пецяярбург* падчас рэвалюцыі 1917, калі сталіца Расеі апісвалася як хамская сталіца – *Хамбург* (Карцевский, 1921: 33).

Наступны панятак, які трапіў у беларускую мову, – *сэпары* – сэпаратысты, фармаваньні ці асобы на Ўсходзе Ўкраіны, а таксама ў

Крыме, якія падтрымліваюць ідэю аўтаноміі ці адыходу гэтых земляў да Расеі.

Апошнія моўныя наватворы ўкраінска-расейскай вайны:

– *правасекі* – чальцы мізэрнага, малаўплывовага Правага сэктару, якія дасюль палюхаюць велізарную краіну Расею, асабліва ейную эліту;

– *укры, укropy (кropy)* – украінцы: у расейскай мове, як і ў беларускай гэта нэгатыўная назва ўкраінцаў (ад УКРОП – Украінскае аб'яднаньне патрыётаў // *Українське об'єднання патріотів – УКРОП*);

– *вышывайнікі і вышыватнікі*: сьвядомыя ўкраінцы, антыпод ватнікаў;

– *янты* (ад E.n.o.t. Corporation): прадстаўнікі расейскай арганізацыі мілітарысцкай і прафашысцкай арыентацыі.

Гэта толькі асноўны і далёка ня поўны масыў словаў, якія прышлі ў беларускую мову ў апошнія пяць год. Калі ва ўнутраным вымярэньні ўзьніклія словы маюць хутчэй пазытыўную, гумарную канатацыю (*пракапейка, палатка, боршч Ярмошынай*), то ў вонкавым вымярэньні, пагатоў ва ўмовах вайны, усе наватворы зьяўляюцца стэрэатыпным, нэгатыўным і часьцяком агрэсіўным бачаньнем (а папросту мовай нянавісьці) іншага, суседа.

Тады як у нутраным вымярэньні беларуская мова задзейнічае ўласныя словатворныя мэханізмы (*жоржыкі, майдан*), то ў вонкавым вымярэньні збольшага яна пазычае новыя слова ва ўкраінскай ці расейскай мовах, адаптуючы іх да сыстэмы мовы беларускай (*ватнікі, вышывайнікі, янты*).

Такім парадкам, мова вайны, альбо мова, якая апісвае вайну, адштурхоўваецца ад базавых і часьцяком жартлівых, кплівых стэрэатапыў

(кшталту *бульбаш, хахол, маскаль*), але па хуткім часе ў выніку канфлікту, вайны і актыўнага задзейнічання мовы нянавісьці пазначаныя вышэй стэрэатыпы становяцца агрэсіўнымі, крыўднымі (так, *бульбаш* становіцца *дранікам, хахол – бандэрам, бандэрнёй, правасэкам, маскаль* становіцца *русамірам, пуцінякам, русацяпам, кацапам* і пад.). Слоўная, а шырэй гледзячы моўная вольніца вядзе ці спрыяе разьвязаньню ня толькі языкоў, але і ваенных канфліктаў. І тады ў бой уступаюць іншыя мэханізмы па апраўданьні нянавісьці і вайны: акронімы, эўфэмізмы.

Беларуская мова: ад ролі нэўтральнай назіральніцы да аб'екту ідэалягічных нападак

Як вынікае з аналізу зьместу прэсы з 27.02.2014 па 27.02.2018, а таксама з іншых дасьледаваньняў, беларуская мова паступова сталася актыўным аб'ектам дэбатаў, выкліканых расейска-ўкраінскай вайной (Вячорка, 2017; Грановский, 2016). Палітычныя і каляпалітычныя сілы г.зв. «рускага сьвету», апрача асноўнай крытыкі ўкраінскай культуры і мовы, паступова ўцягнулі ў сваё поле інтарэсаў і крытыкі беларускамоўны сьвет і беларускую мову (напрыклад, глядзіце ніжэй, справа і выказваньне Л. Рашэтнікава). Такім парадкам, зь першапачаткова пасіўнага беларуская мова сталася актыўным аб'ектам ваеннай і шырэй гледзячы ідэалягічнай рыторыкі канфлікту. Цяпер беларуская мова ўжо ня проста адцягнута апісвае вайну, але і сама сталася сымбалічнай ахвярай нападак, вайны. Так, адноўлены пасля распаду СССР і ўзмацнёны за Пуцінам імперыялісцкі расейскі дыскурс вярнуў да жыцьця псэўданавуковы падыход у трактаваньні славяншчыны, славянскіх моваў (Гілевіч, 1993; Пастухой, 2000; Scarr, 2017). Беларуская мова, змаргіналізаваная і

дэмаграфічна слабая ў 21 стагодзьдзі, пачала зноў трактавацца ў Расеі ды ўнутры самой Беларусі як «недамова», «дыялект» і пад. Вайна ва Ўкраіне ўзмацніла гэты падыход, адкуль выбух у прэсе псэўданавуковай прапаганды, што да паходжаньня, гісторыі і месца беларускай мовы. Яшчэ задоўга да расейска-ўкраінскай вайны расейскія навукоўцы, палітыкі пачалі крытыку нацыянальнай і моўнай палітыкі наваствораных ці адноўленых краінаў на прасторы былога СССР, паступова крытыка перакінулася ў рэальную палітыку супрацьдзеяньня, уплыву, санкцыяў, пагрозаў і шантажу. Аналіз мовы нянавісьці дадаткова дазваляе прасачыць, як простыя стэрэатыпы, абразы, кпіны ці простыя жарты (*хахлы, маскалі*) пад уплывам палітыкі і ў моманты пагаршэньня стасункаў вядуць да нагнятаньня, моўных, сымбалічных канфліктаў (нацыянальныя вэрбальныя канфліткі), якія часьцяком пераходзяць у канфлікт рэальны (зьбіцьцё, бойкі, гвалт, пагром, вайна) (Scarr, 2017).

Адным з апагеяў супрацьстаяньня інтарэсаў Расеі і суседніх краінаў – нароўні з вайной з Грузіяй улетку 2008 году – сталася вайна паміж Украінай і Расеяй, пры гэтым вайна іншымі сродкамі (дыпляматыя, эканоміка, СМІ, культура, мова як мяккая ўлада) таксама працягваецца і ў многіх напрамках зьяўляецца куды больш эфэктыўнай. Датай актыўнага ўцягненьня беларускай мовы ў вайну, перадусім у інфармацыйны, ідэалягічны расейска-ўкраінскі канфлікт, можам умоўна лічыць канец 2016 году, калі дырэктар Расейскага інстытуту стратэгічных дасьледаваньняў Леанід Рашэтнікаў заявіў аб тым, што існаваньне беларускай мовы ніяк не апраўдана, сама беларуская мова штучная і была створаная бальшавікамі ў 1926 годзе. Насамрэч падобная думка існавала і раней, але пераважна ў прыватнай сфэры. У час Расейскай імперыі і

потым у першапачатковы пэрыяд існаваньня СССР беларусафобскі дыскурс (асабліва ў дачыненні да мовы) быў досыць моцным і прысутным: ня толькі расейскія манархісты, панславісты, але і многія бальшавікі, з аднаго боку, і, з другога боку, расейскія інтэлектуалы без ідэалогічнай ці палітычнай прапіскі ставілі пад сумнеў існаваньне беларускай мовы ў лепшым выпадку, а ў горшым актыўна аспрэчвалі ейнае існаваньне. Так, ня толькі такія вядомыя мовазнаўцы, як А. Сабалеўскі, А. Шахматаў, В. Багародзіцкі, М. Дурнаво, П. Шафарык, але і такія расейскія савецкія клясыкі літаратуры, як З. Гіпіус, С. Меражкоўскі, К. Чукоўскі, якія прэтэндавалі на дэмакратычнасьць, сьмяяліся і лічылі беларускую мову за «недамову», «карыкатуру на мову» і г.д. Так, Карней Чукоўскі, казкамі якога зачытваліся ўсе дзеці СССР, у тым ліку БССР, у сваім дзёньніку за 1927 год пазначыў: *«Што за мова – беларуская. Выдумалі мову наркамы. Сабраліся, панакуплялі французскіх і нямецкіх граматыкаў, выдаткавалі трыста рублёў і выдумалі беларускую мову. Ды даў бы ты мне трыццаць рублёў, я б табе лепшую мову выдумаў. Бо прасты народ вашай мовы, як і ва Ўкраіне, ня ведае»* (Чуковский, 1991). Расейцы дзяспары, як сьведчаць успаміны беларускіх эміграцыйных дзеячоў (Stukalich, 1975: 104–105), таксама часта крытыкавалі ня толькі СССР, але існаваньне беларускай культуры і мовы. На тле вайны нават уручэньне нобэлеўскай прэміі беларускай расейскамоўнай пісьменьніцы С. Алексіевіч у 2015 сталася дадатковай прычынай для многіх расейскіх пісьменьнікаў, каб выказаць беларусафобскія заўвагі як на адрас самой пісьменьніцы, так і на адрас беларускай дзяржавы, мовы і літаратуры (Чёрный, 2015; Пухнавцев, 2015).

Такім парадкам, сучасны расеец Л. Рашэтнікаў нічога новага не выдумаў, ён працягнуў лінію папярэднікаў, якая была замарожаная афіцыйнай савецкай інтэрнацыянальнай, адкрытай палітыкай у нацыянальнай і моўнай сфэры. Размарозка і вяртаньне да сапраўднага думаньня і да адновы ў Расеі імперыялісцкай ідэалёгіі і каляніяльнага бачаньня Беларусі і Ўкраіны, у прыватнасьці вяртаньне скепсісу ў дачыненьні да беларускай і ўкраінскай моваў, адбылася пасля ліквідацыі СССР. Як на акадэмічным узроўні, так і на ўзроўні мастацкай літаратуры расейскія вядомыя асобы, як В. Пармон, А. Трафімук, І. Бродзкі, А. Салжаніцын, а таксама многія іншыя, у самым пачатку 90-х гадоў мінулага стагодзьдзя (Трофімук, Пармон, 1992; Солженицын, 1995: 543–545) выказалі занепакоенасьць актыўным адраджэньнем беларускай і ўкраінскай моваў, а таксама дазволілі сабе кпіны з разьвіцьця і ўзмацненьня нацыянальных моваў (напрыклад, малавядомая гісторыя з украінафобскім вершам І. Бродзкага «На Независимость Украины») (Бродский, 1994).

Такім парадкам, на сучасным этапе ня толькі ідэолягі г.зв. «рускага сьвету», але і некаторыя расейскія навукоўцы і пісьменьнікі, у тым ліку набэляры, публічна і на досыць высокім узроўні спрычыніліся да адкрыцьця скрыні Пандоры – распаўсюджваньня і апраўджваньня псэўданавуковых, зьдэалягізаваных меркаваньняў у дачыненьні да беларускай і ўкраінскай моваў.

Расейска-ўкраінская вайна сутыкнула дзьве краіны, але іншыя суседнія, не задзейнічаныя ў вайне найпрост краіны, таксама зьведваюць уплыў на роўні эканамічным, гуманітарным і моўным. З канца 2016 году, калі расейскія ідэолягі афіцыйна паставілі пад сумнеў існаваньне і

гістарычнасьць беларускай мовы, зьявіліся шматлікія іншыя падобныя заявы (праўда, яны рэгулярна зьяўляліся ў сеціве да вайны). І размова тут ідзе перадусім аб радыкальных, неафіцыйных групоўках і ім спачувалых у Расеі ці нават у самой Беларусі, якія ўмоўна можна назваць «рускім сьветам» (аналіз іх інтэрнэт-бачынак не рабіўся з прычыны занадтай радыкальнасьці і жоўтастаронкавасьці; да ўсяго мэтай дасьледаваньня не зьяўляліся паходжаньне і аналіз мовы нянавісьці). Аднак напярэдадні вайны ва Ўкраіне адбыўся сплаў радыкальных «русасьвецкіх» групавак і каштоўнасьцяў з праграмай праўладнай партыі «Адзіная Расея» (Путін, 2012), які прывёў да парушэньня мяжы дазволенага, калі пэўныя афіцыйныя інстытуцыі пачалі агучваць радыкальныя, псэўданавуковыя і папросту ненавісьніцкія дыскурсы.

Заканчэньне

Такім парадкам, беларуская мова, не зважаючы на маласпрыяльную сытуацыю ўнутры Беларусі, а таксама на маласпрыяльную вонкавую, геапалітычную сытуацыю, дэманструе актыўнае задзейнічаньне словатворчых мэханізмаў, апісвае нутраныя і вонкавыя сацыяльна-палітычныя зьявы. Носьбіты мовы жартуюць, абражаюць саміх сябе (*памяркоўныя беларусікі, дранікі, лукашаняты*), а таксама суседзяў, што адбіваецца ў моўных стэрэатыпах (*хахлы, салажоры; маскалі, русацяпы, русасьвет* і г.д.). Ва ўмовах пагаршэньня стасункаў і пагатоў падчас узброеных канфліктаў (вайна ва Ўкраіне) звычайныя моўныя стэрэатыпы пераўтвараюцца ў абразы і сапраўдную зброю прапаганды (*хахлы/маскалі*). Акрамя існых абразаў, ствараюцца новыя, зазвычай з-за вайны яшчэ больш радыкальныя, агрэсіўныя абразы, якія аўтаматычна

адносяцца да мовы нянавісьці і варожасьці (*бандэры, бандэрня/пуцінякі, данбасьня*). Беларуская мова ня толькі перадае ці перакладае наватворы расейскай ці ўкраінскай моваў, а таксама прымае ўдзел у стварэньні новых абразаў (*данбасьня, міні-данбас*, напрыклад). Тэндэнцыя апошніх гадоў – беларуская мова з статусу простае назіральніцы і апісальніцы расейска-ўкраінскай вайны перайшла ў статус ахвяры канфлікту пасля таго, як узмацнілася і легітымізавалася пазыцыя радыкальных групавых, вядомых пад назовам «рускі сьвет». У выніку радыкалізацыі патрыятызму ў Расеі і спробы пашырэньня панятку «рускі сьвет» на Ўкраіну і Беларусь беларуская мова нароўні з украінскай пачала крытыкавацца, ставіцца пад сумнеў і часам успрымацца як пагроза Расеі.

Расейска-ўкраінская вайна прыцягнула ўвагу дасьледнікаў беларускай мовы: спачатку на выключна лексычным роўні (збор і аналіз новай ваеннай лексыкі), але паступова з ідэалягічных прычынаў аналітычнае поле пашырылася да роўню сацыялінгвістычнага, палітычнага: паўсталі такія тэмы, як моўная прастора, статусы моваў, мовадыялект, новая і старая мова, ідэалягізацыя мовы, русыфікацыя і пад.

Зрэшты, мовы не пачынаюць войнаў, яны проста апісваюць новыя зьявы, фіксуюць новыя словы, а ўжо людзі, перадусім палітыкі, ідэолягі, а часам і мовазнаўцы, выкарыстоўваюць словы і мовы для разьвязаньня канфліктаў, часам войнаў. І таксама словы, мовы спатрэбяцца, каб заключыць мір.

Бібліографія

- Akin, S. (2016). Langues et discours en situation de guerre : une approche sociolinguistique et pragmatique, [y:] La guerre et les langues : reconfigurations sociolinguistiques et adaptations didactiques, *Lengas*, no. 80, [анлайн] Доступ на: <https://journals.openedition.org/lengas/1177>. [Прагледжана 1 траўня 2018].
- Anderson, B. (1999). *An Imagined Community*, London: Verso.
- Barsceuskaja, N. (2018). Vystup na kanferencyji “Polska-belaruskija litaraturnyja, historyčna-kulturnyja i mounyja suviazi” [Speech at the conference “Polish-Belarusian literary, historical, cultural and linguistic liaisons”], 16 March 2018, Warsaw.
- Breuillard, J. (2011). Mazon linguiste, *Revue des études slaves*, tome 82, fascicule 1, pp. 11–54.
- Brodskij, I. (1994). Na nezavisimost Ukrainy [On the independence of Ukraine], [In:] *Stikhotvorenija i poemy*, [online] Available from: <http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=7886>. [Accessed 28 April 2018].
- Calvet, L.-J. (2017). *Les langues : quel avenir ? Les effets linguistiques de la mondialisation*, CNRS éditions.
- Chernyi, D. (2015). Premiia “Chernogo goroda” [“Black city” prize], *Literaturnaia Rossiia*, 16 October 2015, [online] Available from: <https://litrossia.ru/item/8287-premiya-chjornogo-goroda>. [Accessed 1 May 2018].
- Chukovskii, K. (1991). *Dnevnik (1901–1929), tom 1* [The Diary (1901–1929), Volume 1]. Moscow: Sovetskii pisatel, [online] Available from:

<http://www.rulit.me/books/dnevnik-1901-1929-t-1-calibre-0-8-53-read-242413-2.html>. [Accessed 1 May 2018].

Cupa, O. (2014). *Bomzi Donbasu* [Homeless People of Donbass]. Brusturiv: Diskursus, 148 p.

De Flers, R. (1921). La langue française et la guerre, Discours de Robert de Flers, 25 octobre 1921, [анлайн] Доступ па: <http://www.academie-francaise.fr/la-langue-francaise-et-la-guerre>. [Прагледжана 1 траўня 2018].

Dimitrijevic, D. (2002). Frontières symboliques et altérité : les guerres en ex-Yougoslavie, *Études balkaniques*, no. 9, pp. 93–113, [анлайн] Доступ па: <http://etudesbalkaniques.revues.org/135>. [Прагледжана 1 траўня 2018].

Djordjević Léonard, K. (2016). La guerre au-delà des langues : ex-Yougoslavie (1991–1999) et Tadjikistan (1992–1997), *Lengas*, no. 80, [анлайн] Доступ па: <http://journals.openedition.org/lengas/1176>. [Прагледжана 3 траўня 2018].

Gay, W. (1999). The Language of war and peace, [анлайн] Доступ па: <http://www.philosophy.uncc.edu/wcgay/publangwpr.htm>. [Прагледжана 3 траўня 2018].

Granovskii, G. (2016). Kak rossiiskii general obedinil ofitsialnyj Minsk i ego natsionalnykh opponentov [How Russian general united official Minsk and its national opponents], [online] Available from: <https://topwar.ru/106244-kak-rossiyskiy-general-obedinil-oficialnyy-minsk-i-ego-nacionalnykh-opponentov.html>. [Accessed 1 May 2018].

Hilevic, N. (1993). *Jak ne spynic uzyxodu sonca...* [How to don't stop the sunrise...]. Minsk: Navuka i Tekhnika.

- Harecki, M. (1995). *Tvory* [Works], Minsk: Mastackaja litaratura, 444 p.
- Inzlicht, M., Schmader, T. (2011). *Stereotype Threat: Theory, Process, and Application*. Oxford University Press, 320 p.
- Ivanou, U. (2016). Sacyjalingvistyczna ekspedycja pa Viciebscyne, interviju 22 sakavika 2016 [Sociolinguistic expedition to the Viciebsk region, interview 22 March 2016], Viciebsk.
- Karbalevic, V. (2014). Krymskaja avantura, Radyje Svaboda, 28 February 2014, [online] Available from: <https://www.svaboda.org/a/25280756.html>. [Accessed 1 May 2018].
- Kartsevskii, S. (1921). Russkii jazyk i revoliutsija [Russian language and revolution], [In:] Russkaia rech [Russian speech] (1999), no. 2, pp. 31–34.
- Kis-Marck, A. (2016). La guerre, des lieux et des noms. L'Ukraine à l'heure de la décommunisation, *Lengas*, no. 80, [анлайн] Доступ па: <http://journals.openedition.org/lengas/1173>. [Прагледжана 1 траўня 2018].
- Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas, [анлайн] Доступ па: http://naujazodziai.lki.lt/Index_m.asp?zodis=koloradk%C4%97. [Прагледжана 1 траўня 2018].
- Mirtov, A. (1953). Iz nabliudeniï nad russkim iazykom v epokhu Velikoi Otechestvennoi voiny [From observations of the Russian language in the era of the Great Patriotic War], *Voprosy iazykoznaniiia* [*Questions of linguistics*], no. 4, pp. 99–108.
- Morchain, P. (2006). Valeurs et perception stéréotypée des groupes, *Cahiers de l'Urmis*, nos. 10–11, [анлайн] Доступ па: <http://urmis.revues.org/209>. [Прагледжана 1 траўня 2018].

- Pastukhou, M. (2000). Ci zakonny referendum 1995 hoda adnosna nadannia dziarzaunaha statusu ruskai move? [Is the 1995 referendum legal: is it appropriate for the status of the Russian Language?], [In:] Aniamenne: Z kroniki zniscennia belaruskai movy [Numbness: From the chronicles of the destruction of the Belarusian language], Vilnia: Gaudas, [online] Available from: http://knihi.com/anon/Aniamiennie_Z_kroniki_zniscennia_bielaruskaj_movy.html. [Accessed 3 May 2018].
- Pukhnavtsev, O. (2015). Literator nuzhnogo kalibra [The writer of the desired caliber], *Literaturnaia gazeta*, 14 oktiabria 2015, [online] Available from: <http://www.lgz.ru/article/-40-6528-14-10-2015/literator-nuzhnogo-kalibra>. [Accessed 3 May 2018].
- Putin, V. (2012). Rossiia: natsionalnyi vopros [Russia: the national question], [online] Available from: http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.htm. [Accessed 3 May 2018].
- Salès-Wuillemin, E. (2006). La catégorisation et les stéréotypes en psychologie sociale, [анлайн] Доступ на: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00596051>. [Прагледжана 28 красавіка 2018].
- Savchenko, N. (2015). *Silne im'ia Nadija* [Strong name is Nadija]. Kyiv: Justinian.
- Scarr, F. (2017). Language and war in contemporary Ukraine, [анлайн] Доступ на: <http://ceenewperspectives.iir.cz/2017/10/19/language-and-war-in-contemporary-ukraine>. [Прагледжана 1 траўня 2018].
- Solzhenitsyn, A. (1995). *Publitsistika: v 3 t.* [Publicism: 3 vols.]. Iaroslavl: Verkhniaia Volga, 1995–1997. Vol. 1.
- Stukalich, J. (1975). *We Will Overcome!* New York: P. Kreceuski Foundation.

- Todorova-Pirgova, I. (2001). Langue et esprit national: mythe, folklore, identité, *Ethnologie française*, tome 31, fascicule 2, pp. 287–296.
- Trofimuk, A., Parmon, V. (1992). Otkrytoe pismo Verkhovnomu Sovetu Respubliki Belarus [Open letter to the Supreme Council of the Republic of Belarus], *Sovetskaia Belorussia*, 16 December 1992, p. 3.
- Viacorka, V. (2017). Ci symbalizuje taraskevica kamunizm? [Does tarashkevitsa symbolize communism?], *Radyje Svaboda*, 20 November 2017, [online] Available from: <https://www.svaboda.org/a/28862918.html>. [Accessed 28 April 2018].
- Zhadan, S. (2015). Big Mak. Perezavantazennia [*Big Mac Reboot*]. Kharkiv: Knizkovii Klub “Klub Simeinogo Dozvillia”.
- Zviazda* (2014). Numar za 4 sakavika 2014 [Number of 4 March 2014], p. 1.